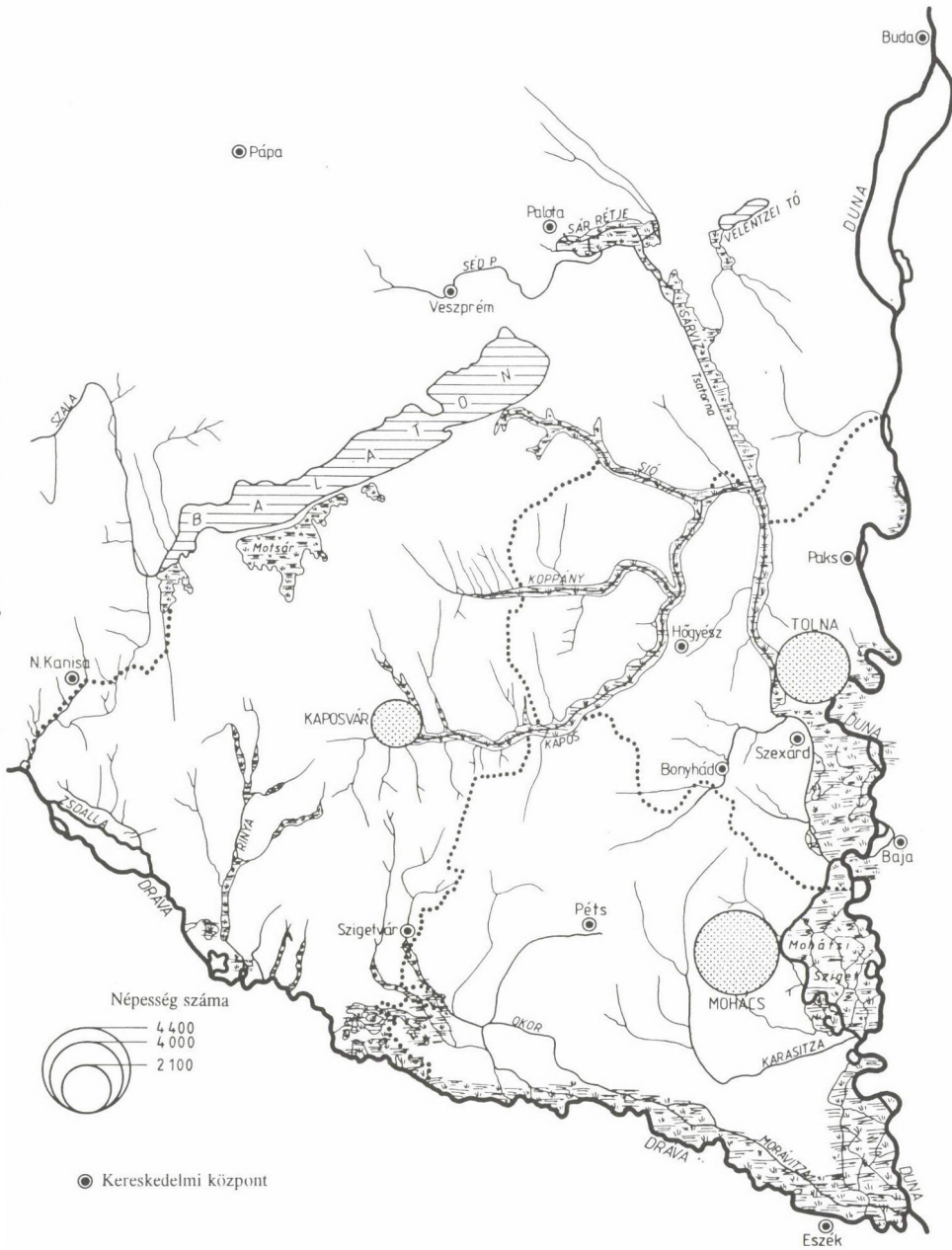

A KÜLFÖLDI IPAROSOK BEKÖLTÖZÉSÉNEK HATÁSA A GAZDASÁGI ÉLETRE MAGYARORSZÁG DÉLNYUGATI RÉSZÉN A 18. SZÁZADBAN

A 18. század folyamán az a terület, amely az 1699. évi karlócai békével az iszlám hatalom nyomása alól felszabadult, egy elvadult vizekkel, nádasokkal borított és igen ritkán lakott táj volt. Az ezen a területen földbirtokhoz jutott, nagyrészt császári tábornokok általandóan iparosok betelepítését szorgalmazták. A mesteremberekre olyan nagy szükség volt e kihalt területeken, hogy az 1722/23. évi országgyűlés 117. törvénycikke 15 évi adómentességet biztosított az országba költöző kézműveseknek, azzal a feltétellel, hogy ez idő alatt nem hagynak fel ipari tevékenységükkel. E törvénycikk végrehajtása kapcsán a Magyar Királyi Helytartótanács 1725. december 13-án körrendeletben szólította fel a vármegyéket és a szabad királyi városokat arra, hogy jelezzék: mennyi és milyen iparost szeretnének letelepíteni. A válaszadók között találjuk Somogy megyét, amely a Dráva és a Balaton között terült el. Ebből a megyéből minden részletezés nélkül jelentették, hogy akár 500 kézművest is hajlandók befogadni. Ezeknek a jelentéseknek többségében elsősorban a ruházati iparhoz tartozó iparágak hiányát jelezték¹, de a telepéseket toborzó levelekben általában a kovács és a kocsikészítő iparosok hiányát hangsúlyozták.² Érkeztek is már az első nagy betelepülési hullámban, 1722-től iparúzők: nyugatról, északról, sőt délről is a nemrég felszabadult déli területekre. A Dunán hajózva érkezők közül sokan szálltak le Dunántúl területén a vízi járművekről, akiket eredetileg a kincstári területekre akartak telepíteni a Bánátba.

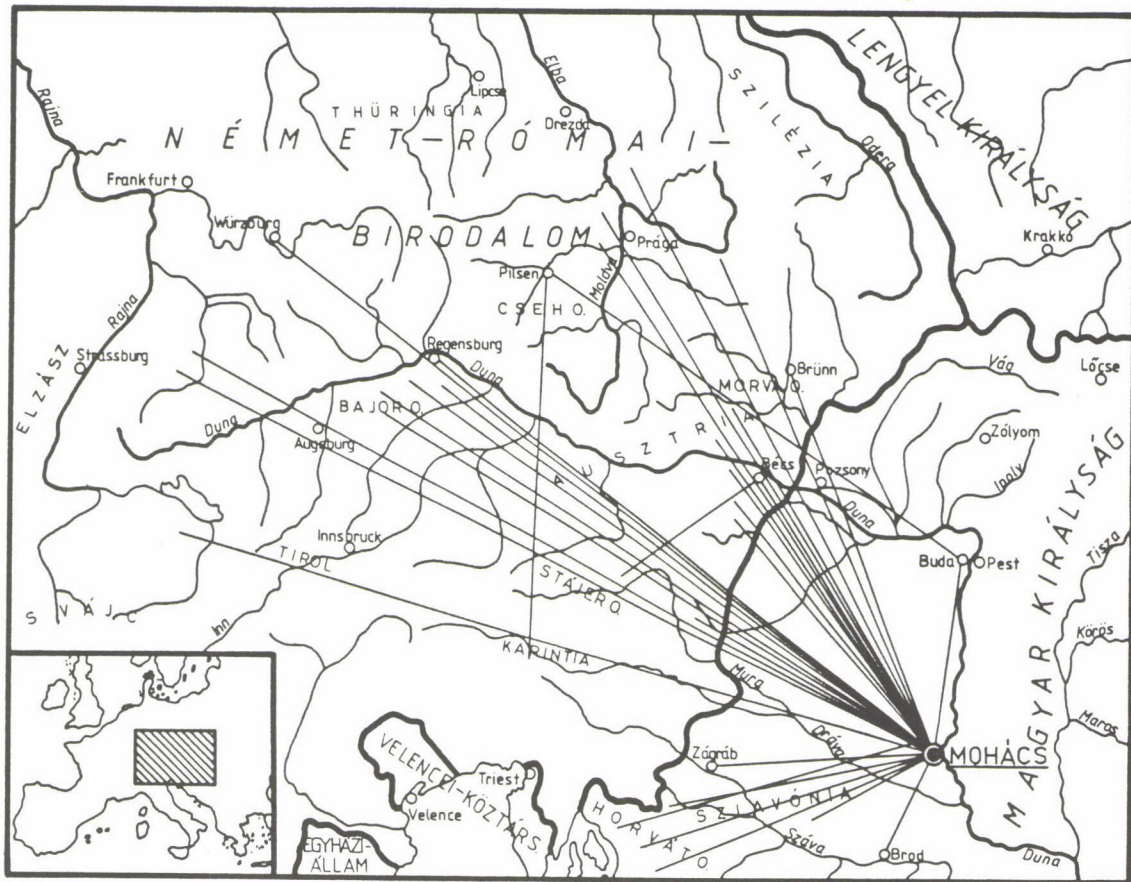
A Dunántúl területe a Dunától Ausztria határáig és a Balatontól a Dráváig húzódik. Ebből azt a három megyét emeltük ki, amelyek a leghosszabb ideig, közel 200 esztendeig voltak török megszállás alatt, és a végvári harcok állandó színterei. E három megye egy-egy mezővárosában fentmaradt az a II. József uralkodása idején készült gazdasági felmérés, amely pontosan számot adott a kézművesekről, azok eredetéről és minden gazdasági problémájukról. Tolna megyében a Duna mellett feküdt Tolna mezőváros, Baranya megyében ugyancsak a Duna mellett Mohács, és az erdővel teli Somogy megye közepén találjuk annak későbbi székhelyét, Kaposvár mezővárost. Mindhárom településben az összeírás elkészültekor: *1786-ban az összes iparosmesternek 36%-a első generációs beköltöző volt*, vagyis ezek még külföldön, az országhatáron túl születtek és nagyrészt ott is tanulták meg mesterségüket. Ez egységben tekintve nem túl nagy arány, de ha a három települést külön-külön vizsgáljuk, akkor már más a kép. A legnagyobb (55%) az országhatáron kívülről érkező iparosok aránya Tolnán, ahol 4081 főt regisztráltak. Viszonylag alacsony az ugyancsak Duna melletti Mohácson, ahol ekkor 4400 főnyi lakosságot találunk (17%). Közepesnek mondható az iparosok között a külföldről érkezettek aránya (36%) Kaposváron, ahol ekkor 2111 lakost jegyeztek fel. Mindhárom település vegyes nemzetiségű volt, a magyarokon kívül *német, horvát, Tolnán szlovák, Mohácson szerb* és mind ezeken kívül Kaposváron – külön nemzetiségként említve – *zsidó* lakosságot találunk.³

Dél-Dunántúl a XVIII. sz. végén

1. ábra

Az iparosok bevándorlási útiránya Mohácsra 1786-ig

2. ábra

Felmerül a kérdés: honnan és mit hoztak a betelepülők, amely elősegítette e terület teljesebben leromlott gazdasági életének felépülését?

A mellékelt táblázat adatait vizsgálva az ún. szolgáltató iparágnak is nevezhető „egyebek”-be sorolható mesteremberek között találjuk a legnagyobb arányban a külföldön születetteket, a mesterségüket a határon túl elsajátító mestereket.

A kéményseprő fiaival (akik egyben legényei és utódai voltak) Tolnára Svájcból érkezett, Kaposvárra pedig az ausztriai Stájer tartományból. A török uralom alól a 17. század végén felszabadult területeken nem voltak kéményes házak, csupán romok. A század második felére azonban már felépültek a földesurak kastélyai, a nemesek udvarházai, a megyei városokban középületeket, a mezővárosokban nagyobb magánházakat építettek. Egyre nagyobb szükség volt a kéményseprőre, aki nemcsak tisztította a kéményeket, hanem munkájával elhárította a tűzveszélyt is. Ezt a mesterséget a szakirodalom olasz „találmánynak” tekinti.⁴

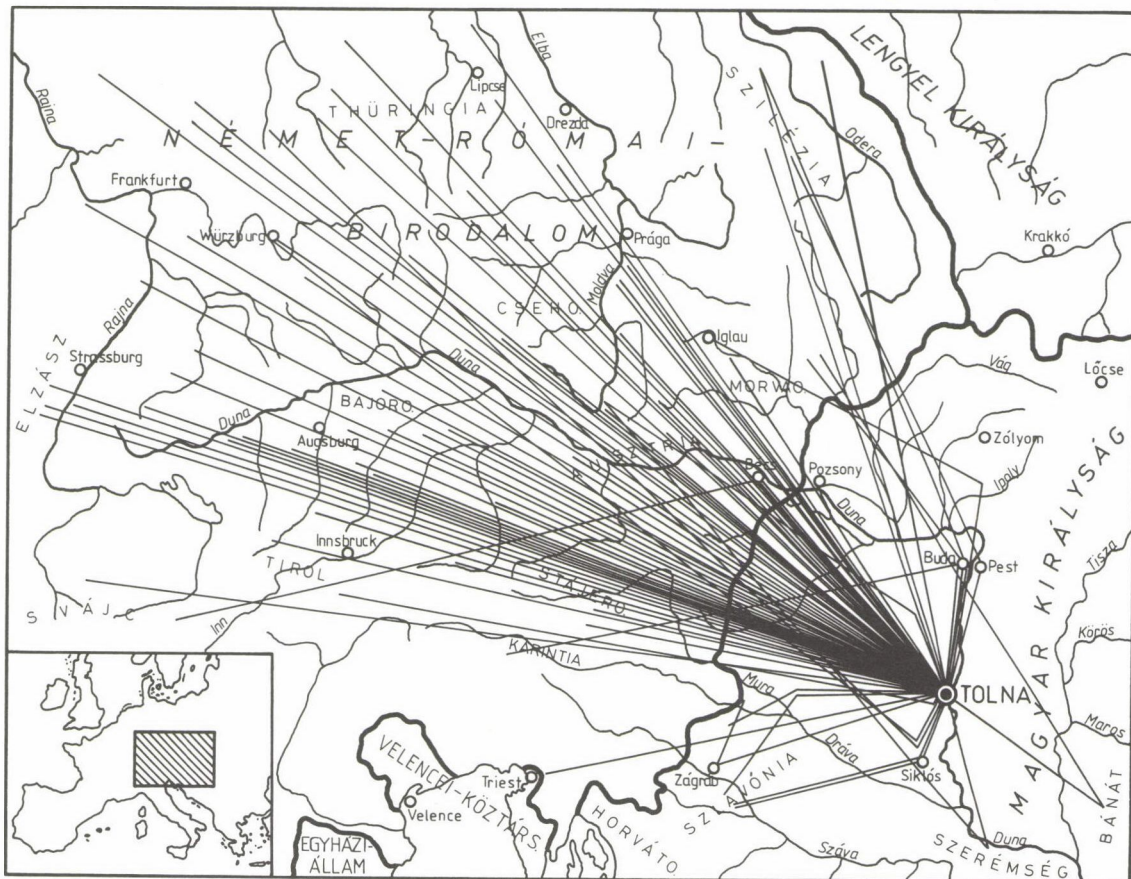
Ugyancsak új iparágnak számított ezen a területen az órasmesterség, amelynek művelője ugyan már Tolnában született, de mesterségét Bécsben tanulta, s a későbbiekben is ott szerezte be szerszámain, eszközeit és az órasmesterség űzéséhez az óraalkatrészeket. Ő látta el azután nemcsak Tolna oppidum, hanem az egész környék ez irányú szükségletét, éppen úgy, mint ahogyan a kéményseprők körzetébe is megyényi területek tartoztak.

Vitatható, hogy a kézművesmesterségek sorába sorolható-e a kirurgus, a sebész. Mohácsra az „opifici” fejezetben szerepel a két sebész, akik közül egy Karintiából érkezett. Mindketten a budai egyetemen, tehát már a határon belül szerezték képessítésüket.⁵

Ezt követően az építőiparban találjuk még a külföldről érkezett kézművesmesterek legnagyobb arányát. Ez nem csodálható, hiszen a háborúban elpusztult területeken nem csak a földesuraknak, hanem a betelepülőknek is házra volt szükségük. És azok a régi hazájuk megszokott házait kívánták otthonokul és nem földbe vajt kunyhókat vagy szükséglakásokat, amelyekben a háborúk által földig lerombolt hajdani szép városok lakói a 18. században életüket tengették. Ebben az iparágban a mesterek 52%-a született külföldön. Az ácsok és kőművesek Tolnára főként az akkori *Német-római Császárság* (ahogy ők írták: az *Imperium*) területéről érkeztek, főleg a nyugati tartományokból: *Bajor, sváb földről, Frankoniából, Pfalzból, Hessenből* stb. Mohácsra inkább a Habsburg-birodalomból: *stájer és morva területekről* települtek be építőipari mesterek, de jöttek az ún. *végekről*, a Magyarországtól akkor elszakított *katonai határőrvidékekről* is. A kaposvári cserepes pedig egyenesen Galliából, *francia földről* hozta el mesterségének fogásait. A mesterségükhöz szükséges nyersanyagot a környéken szerezték be, szerszámaikat nyilván maguk készítették, javították. Feltételezhető, hogy ezek ismertté és használatossá váltak ezen a területen is.

Hasonlóképpen 50%-on felüli volt a külföldön születettek aránya a faiparhoz tartozó mesterek körében. Az asztalos, a kerékgyártó, a kádár és az esztergályos a szőlőkkel beültetett határu mezővárosokban fontos iparos volt, közülük igen sokan érkeztek a határon kívülről. Így pl. az egyetlen szobrász *Sziléziából* települt Tolnára, az egyik esztergályos pedig *svájci* születésű volt, míg egy asztalos Galliából, *francia földről* érkezett. A kerékgyártók többsége az *Imperium*, illetve *Ausztria* különböző tartományainak területéről költözött ezekbe a mezővárosokba. Mesterségbeli tudásukat hozták, a nyersanyagot a helybeli kereskedőktől szerezték be, akiket a környékbeli településeken tartott vásárokon kerestek meg. Az értékeesebb faanyagot a Duna menti nagyobb települések vásárain szerezték be, a szálfenyőket a Dunán hozták le tutajosok.

Az iparosok bevándorlási útiránya Tolnára 1786-ig

A később vegyiparnak nevezett iparágban ugyancsak magas a külföldről érkezett mesterek aránya (40%). A kelmefestő már nagyrészt honfitársai öltözködési szokásait, a „divatot” szolgálta. Csak az az érdekes, hogy nem a *Fuldából* érkezett német mester szerzi be külföldről a mesterségéhez szükséges festéket, ő helyben vásárolja meg azt ottani kereskedőktől. A tolnai „öslakos” megy el Budára és Bécsbe az akkoriban terjedni kezdő indigófestékért, a kékfestők alapanyagáért, 500 forintot is fizetve annak mázsájáért. Az ehhez az iparághoz tartozó két szappanfőző Tolnán már itt született, e „haza fiaiként” jegyezték fel.

Két iparágban a külföldiek aránya csak hajszálnyi eltérést mutat: az *élelmiszeripar mestereinek 34,6, a ruházati iparéinak 34,4%-a született a magyar országhatárokon kívül*. Mindkét iparág a kisebb zárt közösségek szokásaihoz kapcsolódik, akár az étkezési, akár a ruházatkodási szokásokat, divatot vagy kultúrát tekintjük. Ehhez a távolról érkezettek nagyon ragaszkodtak, ezért is kívántak településeiken ruházati iparban dolgozó mestereket letelepíttetni 1725-ben!

Mínthogy a leírások egy része nem közli számszerűen elkülönítve a német és magyar szabó-, illetve vargamestereket, ezért nehéz megállapítanunk a külföldről ténylegesen beköltözöttök számát. A Tolnán élő *24 német szabó* mindegyike nyilván németlakta területről költözött be, noha csak *17 fő jelezte külföldi születését*. A többi feltehetően már a második nemzedékhez tartozott, és e haza határai között született. Az újonnan betelepült német szabók többsége *cseh*, illetve *morva földről* érkezett Tolnára, s a német vargák között is találunk *morva területről érkezettet*, aki azonban *szász földön tanulta meg mesterségét*.

A magyar „divat” azonos volt a horvátok, szerbek viseletével. A csizmadiák és bocskorosok közül több *horvát és szlavón területről* érkezett, de sokan közülük már magyar műhelyekben sajátították el a mesterség fortélyait. Érdeemes megemlíteni a *Würzburgból* áttelepült kesztyűkészítő-mestert. Tolnán már meg tudott élni ebből a mesterségből.

A ruházati ipar mesterei általában helybéli kereskedőktől szerezték be a mesterségükhöz szükséges anyagot: ezek beszerzési helyeként Bécsset, Grazot és Eszéket jelölték meg.

Érdeemes kiemelni ebből az iparágból a 4 szűcsöt Tolnán, akik közül 2 északról jött, *Szilézia felől*. S mindkettő külföldön sajátította el mesterségét. A vándorlási évek után telepedtek le ezen a vidéken, ahol – a vizek rendezetlensége miatt – még 1811-ben is olyan volt az éghajlat, hogy éjszakára minden évszakban nagyon lehűlt a levegő. Éppen ezért csak a bundát vagy szűrt viselők kerültek el a megbetegedést, ahogyan ezt akkor egy hadmérnök titkos jelentésében papírra vetette.⁶

Az élelmiszeriparban a külföldön születettek magas arányát új mesterségek meghonosítása is okozta. Bizonyos az, hogy az édességet kedvelő törökök körében volt a városokban édességeket előállító műhely, éppen úgy, ahogyan a vízimalmok is őrlték abban az időben is a lisztet. A 18. század közepén mégis *Carnioliból, Itália felől* érkezett a mézesbábosmester Tolnára, és az Impérium *Amstett* nevű városából a cukrász Mohácsra. Új iparágnak számított a sörfőzés. A németek kedvelt italának mestere Baranya megyéből települt át Tolnára.

A pékek mindannyian részint *Ausztria* valamely tartományából, részint *cseh területről* érkeztek (*Budweisben* tanultak). A molnár és a mészáros mesterségnek megvoltak a mélyre nyúló hazai hagyományai. Új volt viszont a dohánykészítő, aki egyenesen *Bécsből*, annak dohánymanufaktúrájából érkezett. Nyilván a jó földben megtermő, kitűnő minőségű dohány vonzotta őt Kaposvárra.

Az iparágak közül a textiliparban találunk még viszonylag magas arányban külföldön született mestereket (közel 34%). Ez ismét nagyrészt a szakásokhoz kötődik, hiszen a harisnyaszövés kifejezetten a német divatot szolgálta, a magyarok és horvátok kapcát viseltek. A takács- és a kötélgyártó-mesterség külföldön született mesterei nagyrészt híres iparvidékekről érkeztek; *Rajna-Pfalzból, osztrák és morva földről*.

A bőripar talán az egyetlen, amely nem szenvedte meg túlságosan a török megszállást, hiszen ennek az iparágnak kitűnő mesterei voltak a török birodalomban, akik közül a „végekre” is jutott néhány. Ebben az iparágban a mesterek 28%-a származott külföldről: *Felső-Ausztria, Szilézia* területéről jöttek a tímárok, egy szíjgyártó Horvátországból, a nyereggyártó morva földről érkezett. Mesterségükből jól megéltek, helyi nyersanyagot dolgoztak fel. Árjukat a vásárokon értékesítették.

A vas- és fémiparba sorolható aranyműves, rézműves, kovács- és lakatosmesterségek 26 mesteréből 6 (23%) volt 1786-ban külföldi születésű ezekben a mezővárosokban. Az aranyműves Felső-Magyarországból érkezett, ahol megmaradt a régi magyarországi ötvösmesterség felhalmozott sok-sok mesterségbeli tudása, hagyománya. A rézműves tirolinak mondta magát. A kovácsmesterek közül az egyik előző évben szerelt le a kinszki légióból, tehát katona volt, a másik kettő részint az *Imperiumból*, részint *Szlavóniából* érkezett. A két lakatos közül az egyik bajor földről, a másik szász területről települt át Tolnára.

Megvolt tehát a lehetőség arra, hogy elhozzák ennek az iparágnak távol elsajátított szakmai ismereteit. A nyersanyagot: a vasat és az acélt helybeli kereskedőktől, a környékről vásárolták fel, egyedül a rézművesnek kellett az anyagát Budán beszereznie.

Utolsóként kell megemlítenünk a kő-, föld- és agyagipart, amelynek ebben a három mezővárosban és elsősorban Mohácson számos mestere élt. Agyagedényre, üvegre, korsóra itt is szükség volt. A kevés külföldön született mester közül az üvegesek érkeztek közvetlenül külföldről: Kaposvárra *Bambergből*, Tolnára *sváb területről* és *Elzászból* érkezett az összesen három üvegesmester, innen hozták el mesterségük ismeretét.

Ennek az iparágnak legjelentősebb mesterei az amforások voltak, akik a mohácsi híres fekete korsót állították elő ebben a mezővárosban. Ez itt született, a szükség hozta létre, és a legkedveltebb edény volt a hajósok és kereskedők körében, akik a jó hőszigetelő fekete kancsokban szállították az olajat és az egyéb folyékony árut a Dunán a messzi területekre.

Ha össze akarjuk foglalni az előbb áttekintett konkrét adatainkat, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az ipar a 18. század második felében ezen a területen már nagyon sokszínű volt. Kb. 30–40-féle mesterségnek éltek itt mesterei, legényei, inasai és alkalmazott munkásai.

Az egyes mesterségek művelői megőrizték vagy magukkal hozták – olykor távoli hazájukból – a mesterségbeli tudásukat, a gyakran iparosnemzedékek során kialakult szerzőmunkájukat és kifejlődött készségüket. Mindezt azonban nem szabad túlbecsülnünk. A kézműiparosoknak az a szervezete és rendszere, a céhszervezet, amely a középkor óta Európában kialakult, az iparoslegények vándorlása nem ismert országhatárokat a keresztény államok között. A török uralom alól felszabadult terület csak visszatért abba a kultúrkörbe, amelyből a török előrenyomulása erőszakkal kiszakította.

Amit a messziről idejött mesterek erre a területre hoztak, miként a mag, amelyet a parasztok itt a „pihent” földbe elvetettek, meghozta a maga gyümölcsét. Az első telepések nehéz küzdelmeit többszörösen megjutalmazta ez a föld, amelyen hamarosan felépültek az új telepések és a régi lakosok otthonai. S békében éltek egymással a messziről hozott és az ott kialakított szokások, életfelfogás megőrzésével.

Jegyzetek

- 1 *Heckenast Gusztáv*: Magyarország nem magyar iparos népessége a 18. században. In: Századok, 1994. I. sz. 91–101.
- 2 Vö. *Anton Tafferner*: Quellenbuch zur Donauschwäbischen Geschichte. I–IV.
- 3 A táblázat forrásai: Tolna m: Országos Levéltár, Festetics lt. P: 234. III. A. – 1013. Mohács: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Lat. 289/II. – A kézirat első felfedezője: Taba István. Kaposvár: Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. A kézirat első felfedezője: Nagy Pál.
Itt kell megemlítenem, hogy az iparosoknak a lakosságon belüli aránya nagyon eltérő. Tolnán a mesterek aránya a lakosság egészéhez viszonyítottan: 4,3%. Itt az összeírás megőrizte számunkra a legények, inasok és alkalmazott munkások számát is. A velük együtt számított iparoslétszám Tolnán az iparosok arányát a lakosság közel 8%-ának mutatja. Mohácson a népesség számának 3,6%-a, Kaposváron 5%-a volt iparos. Mohács az egyetlen, ahol jelzik azt, hogy 7 ipari mesterségben hiány mutatkozik, nincs elegendő tímár, irhatímár, gombkötő, ács, kádár, varga és molnár a szükségletek ellátására. (*Taba István*: Mohács ipara és kereskedelme 1786-ban. In: Baranyai Helytörténetírás, 1976. Szerk.: Szita László. Pécs, 1976. 189.)
- 4 *Szulovszky János*: Füstfaragók. Debrecen, 1992. 32.
- 5 Itt jegyzem meg, hogy Tolnán is feljegyeztek két kirurgust, de ezek a városigazgatással kapcsolatos kérdéskörben, a tanítók, bábák stb. között szerepelnek.
- 6 Bécs, Kriegsarchiv, Kartensammlung. K. VII. k. 116. E.

FÜGGELÉK

A kézművesmesterek száma (A) és a közülük külföldről beköltözöttek (B) száma 1786-ban

Megnevezés	A mesterek száma*							
	Tolna		Mohács		Kaposvár		Összesen	
	mezővárosban							
	A	B	A	B	A	B	A	B
Aranyműves (Aurifaber)	—	—	—	—	1	—	1	—
Rézsműves (Cuprarius)	1	1	—	—	—	—	1	1
Kovács (Faber ferrarius)	5	2	5	1	2	—	12	3
Lakatos (Faber serarius)	5	2	3	—	4	—	12	2
Fazekas (Figulus)	3	1	8	1	3	—	14	2
Amforás	—	—	40	—	—	—	40	—
Üveges (Vitrarius)	2	2	—	—	1	1	3	3
Asztalos (Arcularius)	8	4	3	2	3	—	14	6
Kerékgyártó (Rotarius)	4	2	3	2	—	—	7	4
Esztergályos (Torneator)	4	1	1	1	2	—	7	2
Kádár (Viator)	10	6	3	2	1	1	14	9
Szobrász (Sculptor)	1	1	—	—	—	—	1	1
Kordován-bőrkészítő (Alutarius)	—	—	1	—	5	1	6	1
Nyeregyártó (Ephiparius)	—	—	—	—	1	1	1	1
Szíjgyártó (Lorarius)	3	2	6	1	2	—	11	3
Tímár (Cerdo)	3	1	1	—	1	1	5	2
Fésűkészítő (Pectinifex)	1	—	—	—	1	—	2	—
Takács (Textor)	23	15	5	—	8	2	36	17
Kötélgyártó (Funifex, restiarius)	3	2	4	1	1	1	8	4
Harisnyaszövő (Tibialifex)	9	6	3	3	—	—	12	9
Szabó (magyar) (Sartor Hungaricus)	3	—	7**	2	16**	9	26	11
Szabó (német) (Sartor Germanicus)	11	7	—	—	—	—	11	7
Cipész (magyar) (Sutor Hungaricus)	—	—	—	—	8**	—	8	—
Cipész (német) (Sutor Germanicus)	24	17	3**	3	—	—	27	20

Megnevezés	A mesterek száma*							
	Tolna		Mohács		Kaposvár		Összesen	
	mezővárosban							
	A	B	A	B	A	B	A	B
Kalapos (Pileator)	1	—	5	2	1	—	7	2
Süveges (Petasarius)	—	—	—	—	2	1	2	1
Szűrszabó (Gausapearius)	—	—	2	—	3	2	5	2
Szűcs (Pellio)	4	2	9	1	3	1	16	4
Kesztyűkészítő (Manicarius)	1	1	—	—	—	—	1	1
Csizmadia (Cothurnarius)	20	5	18	1	10	3	48	9
Bocskorkészítő (Peronifex)	2	—	15	—	4	1	21	1
Gombkötő (Nodularius)	—	—	1	—	4	3	5	3
Cukrász (Dulciarius)	—	—	1	1	—	—	1	1
Pék (Pistor)	3	3	1	1	2	2	6	6
Mézesbábos (Ceroplasta)	1	1	—	—	—	—	1	1
Mészáros (Lanio)	1	—	1	—	1	—	3	—
Sörfőző (Braxator)	1	—	—	—	—	—	1	—
Molnár (Molitor)	8	—	4	—	1	—	13	—
Dohánykészítő (Tabacarius)	—	—	—	—	1	1	1	1
Kelmefestő (Tinctor)	2	1	—	—	1	1	3	2
Szappanfőző (Smigmator)	2	—	—	—	—	—	2	—
Ács (Arcularius)	2***	2	2	1	7	1	11	4
Tetőfedő (Imbricarius)	—	—	—	—	1	1	1	1
Kőműves (Murarius)	2***	2	4	1	2	2	8	5
Építész (Architector)	—	—	—	—	1	1	1	1
Kéményseprő (Spacaminarius)	1***	1	—	—	1	1	2	2
Órás (Horolopacus)	1	—	—	—	—	—	1	—
Seborvos (Chirurgus)	—	—	2	1	—	—	2	1
Összesen	175	90	161	28	105	38	441	156

* Mivel a források egy része csak a mesterek számát közli, ezért a segédek és inasok számát elhagytuk.

** A magyar és német szabókat, illetve vargákat (cipészeket) nem különítették el.

*** Ebben az iparágban a mesterek mellett több legény is volt.